

բանքովը: Զէր կրնար նստած խօսիլ, ինչպէս սովոր են և պատշաճ կը նկատեն ընել եպիսկոպոսներն ու մանաւանդ պատրիարքներն ու կաթողիկոսները: Եւ այս կէտին մէջ՝ կը տարբերէր Դուբեան պատրիարքէն:

Շարժուածներ չունէր բեմին վրայ. իր ամբողջ կորովն ու արտայայտութիւնը իր ձայնին մէջ կը զնէր: Եւ խաղաղ իր արտաքինէն, ալեկոծ խօսքը կը ցայտէր, ստեղծելով ուշադրաւ հակադրութիւն մը:

Ս. Երուսաղէմի Աթոռը նստելէն, եւ վանական միջավայրի մէջ, ճաշակաւ գործերէն տեսակէտով մը հեռու նոր գործունէութեան մը լծուելէն ետք հետզհետէ զգալի յեղաշրջութիւն մը կրած էր Թորգոմ պատրիարք: Հետզհետէ աւելի խորհրդապաշտ, աւելի ջերմօրէն կրօնաշունչ նկարագիր մը ստացաւ իր խօսքը: Հայ ժողովուրդին տխուր կեանքին կայունացումը, անոր ճակատագրին մույլ գծաւորումը՝ տակաւ մոխրեցին իր մէջ մէկ կողմէն չափազանց ճաշակաւական — կը զանազանեմ այս բառը ճաշկանէր բառէն — բոցավառ կրակը, և միւս կողմէն արծարծեցին իր ներսիդին կրօնական-ազգասիրական կայծերը: Իր ազգասիրութիւնը աւելի խորացաւ իր հոգիին մէջ, խաղաղ հուններու վրայ նստելով, և լուսաւորուեցաւ կեանքով, քրիստոնէութեամբ, անոր ճաշին հաւատքովն ու յոյսովը: Ազգը իր հոգիին մէջ նկարուեցաւ լուրջ և մեղմ գոյներով աւելի՛ քան թէ պոռոտ ներկերով: Ուստի և իր խօսքն ստացաւ ներդաշնակ գոյներու նոյն գեղեցկութիւնը: Եւ իր խօսքին այդ գեղեցկութեամբ փանաց տպաւորել իր շուրջինները:

Այդ տպաւորութիւնը կը մնայ անջինջ, այդ ձայնին արձագանգը պիտի մնայ միշտ հիշուն:

25 փետ. 1939

ՏԻՐԱՆ ՎՐԴ. Ն.

Փարիզ

ՈՒՍՈՒՑԻԶԸ

Դեռ պատանի՝ Պարտիզակ՝ Դուբեան Վրդ.ի շունչով ան առաւ ուսման սէրը ու թերեւս ապագայ իր կրթական ու կրօնական կոչումին նախատարերքը: Այդ սէրը՝ պիտի նետէ զինք Արմաշ, վարդապետին հետքերուն վրայէն, ուր անիկա պիտի խորացնէ ուսանելու և ուսուցանելու իր շնորհները: Հոն, հանդարտ յարատեւութեամբ և լրջութեամբ՝ ան աշխատեցաւ կառուցանել չէնք իր մտքին, և ընդգրկելով հանդերձ իր սրբազան ասպարէզը, իր պատրաստութիւնը

ընել իր երկրորդ մեծագոյն նախասիրութեան — ուսուցումին: Կրթութեան հանդէպ իր սէրը սրտի բխում մըն էր իր մօտ, որ եղաւ իրեն համար այն բախտորոշ հոգեկան բարեխառնութիւնը, ուր պիտի հասուննային կրթական մշակի, գրագէտի, և հոգեւորականի շքեղ իր արժանիքները: Ան Արմաշէն գաւառ մեկնողներուն վերջինս ներէն է:

Կաղապարուելէ յետոյ այդ վառարանին մէջ, ան կանուխէն փաստը բերաւ իր մէջ տիրական մարդուն, ծանրախոհ եկեղեցականի խորքին վրայ՝ կրթաւէր, կըրթաւնէր ուսուցչին:

Հայ պատմութիւնն ու զրականութիւնը, հայ ժողովուրդն ու անոր հոգեբանութիւնն միայն գիրքերէ ճանչնալէ յետոյ, անհիւս անհրաժեշտ նկատեց ճանչնալ զայն բնաբանաւորին պարունակներուն և սովորոյթներուն մէջ. այդ պէտքը՝ մօտէն, առարկայօրէն սերտելու ազգ. արժէքները հայ հոգի վրայ՝ խորապէս նուիրուելու համար անոնց ծառայութեան և դաստիարակութեան գործին, անհիւս պիտի զոհացնէ իր ուրիշ Սօցալակը՝ որքան արհամարհէ կրնար ըլլալ իրեն ժողովուրդի հոգիին, մտածուիրն եւ կեանքին հետ չիման մտնելը, Այս նախադրեալներով էր որ անցաւ զաւառ՝ Սեբաստիա, նուիրուելու իր կրօնական եւ կրթական կրկին առաքելութեանց:

Ձէր պակսեր իրեն ո՛չ գործին հասկա-
ցողութիւնը և ո՛չ ալ զայն արդիւնաւոր ըն-
ծայելու ձեռնհասութիւնը :

Վարչական զբաղումներու ծանրութեան տակ, հոգեւորականի մը այս կերպ տրամադրուիլը կրթութեան գործին ի նպաստ՝ անսովոր բան մըն էր այն օրերուն։ Նախ ինքը ի հաւատարմ կրթութեան հաշգիծն, կըրթութեան գործը և մանաւանդ ուսուցչութիւնը, իր հոգիին ամենէն մօտիկ աշխատանքն էր եղած Արմաշ, ու պիտի ըլլար նաեւ Երուսաղէմ։ Եկեղեցիին և Ազգային ծառայելու ամենուրեք կերպէր էր ան. կըրթական գործը՝ իր սրտին տակաւն նպատակներէն մնաց, իր կեանքի համապատկերին մէջ տիրապետող գիծը, իր հոգիին ջլիկերէն մինչ, եթէ կը ներուի այս բացառութիւններ, կեդրոնական ափսոս՝ իր մտածումին։

Հովուական իր պատժոսին լծորդեց
գպրոցավարական գործը, իր անձին վրայ
ցուցնելով խառն և իմաստուն մտաւորա-
կանի, և գործնական ոգւով տոգորուած
հեղուորական շնորհները: Սեբաստիա, իր
անմիջական հովանաւորութեամբ և գործոն
մասնակցութեամբ՝ կրթական տեսուչ մար-
մին իր՝ ձեռնաստուն Շաւարշ վրդ.ի տես-
չութեան տակ, իր չուրի հաւաքեց ժամա-
նակի լաւագոյն երիտասարդ տարբեր, հազ-
մունեցաւ ուսուցչական ընտիր խումբ մը,
որուն մէջ աչքի կը զարնէր Դանիէլ Վա-
րդեօսան: Կրթական գործը ձեկ մը մտաւ,
բացուեցան գիշերական դպրոցներ, հոգ

տարուեցաւ աղջկանց դաստիարակութեան .
այս գեղեցիկ պատկերն էր որ Ազգը ա-
պահովչուց իրեն վստահիլ Սանասարեան
վարժարանի կարինէն Սեքստիա փոխա-
դրութիւնը :

Իր անձին հմայքով և հմտութեանը պատ-
կառանքով ան յաշողեցաւ Սեբաստիոյ հա-
յութիւնը բոլորել կրթական գործունեու-
թեան մը շուրջը. տարիներ ամօդող՝ Սեբաս-
տիոյ հայտնութեան ապրեցաւ՝ այս խաղաղ,
բարգաւաճ, կենտոնակ վիճակին մէջ, երբ
միւս գաւառները, մերթ ազգ. յեղափոխու-
թեան յախուռն յորձանքներու մէջ տարու-
բեր, մերթ ջարդի ու կողոպուտի մղձա-
ւանջին տակ սարսափաւար՝ իրենց ֆիզի-
քական գոյութեան մտահոգութեամբը կը
տոռապէին։ Սրբազանը՝ այդ ծանր օրե-
րուն՝ երբ թրքական զբաղնուլթեան թաթը
կը ծանրանար հայկական ամէն իմացական
շարժումի վրայ, Հայոց պատմութեան դա-
սաւանդութիւնը հաստատեց դպրոցներէն
ներս, և ինք. էր որ մշակեց ուսանողու-
թեան մէջ եեօթը և զգայութիւնը ազգ. ու
գիշի։

Սեբաստիոյ վարին, Մուհամմէտ փաշա, թէ է եւրոպական մշակոյթով պատրաստուած միտք մը, սակայն թունդ ազգայնական և ինքնիշխանական, կը յարգէր զինքը ու կը պատկառէր իրմէ, իրեն գիտուն մարդէ մը. բայց զինքը կը նկատուէր հայ ազգ. ոգիի ամենէն վտանգաւոր մարիւր, քան ու է յեղափոխական. 1915ի դէպքերուն, երբ մեր մտաւոր և ազգ. զարթօնքը իր խնձարուրին մէջ խեղճուեցաւ արևելեով, Սրբազանը՝ անցած էր վտանգի գիծէն. վալին օր մը, հայրենա ներկայութեան՝ որսը իրխցուցած զազանի մը մոլուցքով ու զայնոյթով պոռացեր էր. «Հոս ըլլար Թորքոմ էֆէնտի, անոր մարմինը բզիկ բզիկ ընէի և ձեր աչքերուն առջև շուններուն նետէի»։ այս աստիճան վտանգաւոր մարդ ըլլալու համար, նախապէս պէտք էր որ Սրբազանը ջահակիրը եղած ըլլար ազգային ոգիին։

Դպրոցներու հանդէպ իր հետաքրքրու-
թիւնը՝ գիտական և կրթական մարդու ա-
խորժակ էէր միայն իր մէջ, այլ նաեւ թա-
քուն զսպանակ մը կրողուած այն խորունկ
համոզումն էր թէ ապագայի ընտանիքին ըն-
ծիւղը՝ մանուկը՝ զպրօքի մէջ միայն կրնայ

լաւագոյնս պատրաստուիլ անհրաժեշտ առաքինութիւններով:

Կրթութեան խողովակով՝ ազգին ապագային հաւատացողներէն մին եղաւ. ուզեց ժողովուրդը վարակել անցեալի ոգիով, զինել զայն կրթութեամբ, և պատրաստել գաւիթ օրերու ի հաշիւ. ու նուիրուեցաւ աշուր, հնար եղածին չափ քիչ աղմուկով և հոգեկան ներդաշնակութեամբ:

Իր հանրային գործունէութեան ծրագրին երկրորդ մասը պիտի մշակուէր և ամբողջանար Եկեղեցիի անկեղծութեամբ՝ բնամով. կրթական և հոգեկան լուսաւորութեան գործը միացած էր իր անձին և հաւատաքին ուժը՝ ազգ. բարոյական և մտաւոր զարգացման լծակը պէտք էր որ ըլլար. այս սկզբունքի լոյսին մէջէն կը տեսնէր իր ճամբան:

Այս իսկ պատճառաւ, ժողովրդական դաստիարակութեան գործին ամենէն յատկանշական ուսուցումը՝ իր եզրերը պէտք էր առնէր ընտանիքէն. առաջնորդական աթոռը՝ իր քարոզչի հօգի շնչաբերուն տակ՝ եղաւ յաճախ բարոյախօսական դասաւանդութեանց բեմը, ուր իր կենդանի խօսքով կարեւոր նպատակ մը բերաւ ժողովրդի բարոյական և հոգեկան կրթանքի նուիրական գործին, ծանրանալով ընտանեկան կեանքի առաքինութիւններուն վրայ: Ընտանիքներէն ներս հին բարի՝ բարի՝ օրերու նահապետական, ընտանեկան սրբութեան ոգին պէտք էր որ տիրէր. հոն պէտք է սաղմուսւորուին ազգին և եկեղեցիին սէրն ու յարգանքը. տիպար ընտանիք մը կորիզն և ազգ. միութեան. ազգին ապագային մասին երազուած իտեալը ընտանիքի մէջ պէտք է կազմուի. դպրոցի մէջ ան խորք և ձև կ'ստանայ. իր անուան արժանի ընտանիք մը ազգին բարձրացման ճամբարիտ ազգակներէն մին է. ազգի մը անհատներուն յաւաքութիւնները՝ ներդաշնակութեամբ պէտք է ըլլան նախ ընտանեկան կապերու հոգեւոր ըմբռնումին մէջ, որովհետեւ ազգը հոգեւոր ընտանիք մըն է ամէն բանէ առաջ:

Իր գտնուած միջավայրերուն կրօնական և ազգային կեանքը ոգեւորելու բաղձանքը իր հոգեպն հրայրքը եղաւ. ու աշխատեցան՝ իր ուժերուն ներած չափով՝ ստեղծել աւելի ճամբարիտ և միայուն ազ-

գային կեանք մը և աւելի խոր կրօնական ըմբռնում մը:

Այս ընդհանրացումները կուտան բանալին Սրբազանի նկարագրի և ժողովրդական դաստիարակութեան ըմբռնումի իր տեսակէտին՝ գաւառի մէջ:

Ազգային կրթական գործը՝ աւելի խոր և սրտատեմիկ կերպով գրաւեց իր ուշադրութիւնը՝ իր պաշտօնավարութեան երկրորդ շրջանին՝ որ եղաւ Եզիպտոս: Ազգային կրթութեան գործին միջավայրի փոփոխութիւնը՝ պիտի նշանակէր նաև փոփոխութիւն մը ուսուցումի գործեան մէջ: Ճիշդ է թէ Եզիպտոս չկային գաւառի կրթութիւնը դժուարացնող արգելքներ, բայց վտանգը հոս ևս նուազ չուրջ էր քան հոն: Եզիպտոս այլազան ցեղերէ և ազգերէ բնակուած աշխարհ մըն է: Մշակութիւն մեզմէ աւելի բարձր ժողովուրդներ հոն ունէին իրենց բարձրագոյն կրթարանները, որոնք ուսանողութիւնը կը պատրաստէին կեանքի պայքարին: Դպրոցները, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, հացի մրցումի կրկններն էին հոն. ուսումը՝ քաղցնէիններուն համար ապրուստի միջոց մը գործէր էր. մարդիկ բնագոյնաբար անկէ նիւթական բարիք կ'անկալէին. պայմանները այդ կերպ դասաւորուել էին: Սրբազանը այս ճամբարիտութեան յայտնատեսութիւնը ունեցաւ. Եզիպտոսի հայ դպրոցներն ալ՝ կրօնական և ազգային մտահոգութեանց կողքին՝ անկցուցին նաև գտնետեսական պատաստութեան հոգ մը, հացին ի հաշիւ: Այս նպատակով Սրբազանը հովանաւորեց Պէրպէրեան Վարժապետի Պոլսէն Եզիպտոս փոխադրութեան գործը, որ կերպով մը պիտի գոցէր բարձրագոյն կրթութեան մը պակասը, իր շուրջ հաւաքելով՝ բարձրագոյն կրթութեան ի խնդիր հայ ուսանողութիւնը: Իսկ ազգային երկսեռ նախակրթարանները որոշ բարձրութեան մը հասան իր առաջնորդութեան օրով, որ թրական ևս կը կազմէ Եզիպտոսի գաղութին պատմութեան մէջ:

Ո՛ւր որ ալ երթար, նուիրապետական ո՛ր աթոռներու վրայ ալ բարձրանար, պատուով տեղը իր սրտին ու մտածումներուն մէջ, պիտի յատկացնէր կրթական գործին. այսպէս եղաւ ընդհանրապէս իր առաջին պաշտօնավարութիւնը այդ ուղղու-

թեմամբ Արմաշ, և մասնաւորաբար Երուսաղէմ, ուր նուիրութեամբ գործօն ուսուցչական աշխատանքներու, դասարանի պատերէն ներս՝ որ այլեւս իր սիրելիագոյն աշխարհը եղաւ, դասաւանդելով իր սրտին մօտիկ նիւթեր, որոնց մէջ իր որոշ տեսակէտները ունէր։

Եթէ կարելի ըլլայ որակել ուսուցչութեան մէջ իր ըմբռնումը՝ հարկ է ըսել թէ ազգային ուղղութեան վրայ ամբարձող ըմբռնում մըն էր ան. իր աշակերտներուն մտայնութիւնը կ'ուզէր սեւեռել ազգային ոգւով յղացուած կեդրապարհներու մէջ. ազգային ուսումով ներշնչել և ազգային ոգիով մշակել միտքը և նկարագրը, կրօնական զսպանակէ լարուած՝ կրօնական խորքով. այս եղած է միշտ իր ուսուցչութեան ձգտումը։ Իր խանդավառութիւնը ազգային եկեղեցական կրթութեան խտալով, և մերթ կ'ըսէր. «Գաւառաբանական խղճը մտանքէ առաջ և վեր կայ ազգային խղճը մտանքը»։ Դաւանաբանական պատուարներու վրայէն՝ մտքի և սրտի լայնութեամբ մը՝ կ'երթար ազգային և եկեղեցական հաւաքական միութեան գաղափարին. ու այս մտածումի և սկզբունքի լոյսով կը մօտենար դասաւանդութեան։

Ազգ և Եկեղեցի, իբրև Հայ հոգիին երկու բեկունքը, իր սիրտ ու մտածումը իրենց կը քաշէին, ինչպէս կողմնացոյցի սլաքը դէպի բեռն։

«Ազգով՝ Եկեղեցիին, ու Եկեղեցիով՝ Ազգին» ծառայելու սկզբունքը ունէր, որ իր ուսուցչութեան շրջանակը կ'ընտրէր. մին առանց միւսին՝ անհասկնալի էր իրեն. աւելն բառ և մտածում որ կ'ըլլէր իրմէ՝ կըրօնական և ազգային բարիքի մը պիտի յանգէր։ Ազգային պատմութիւնը ուրիշ բան չէր իրեն համար եթէ ոչ Եկեղեցիին պատմութիւնը. մին միւսով կը սնանի. կաբելի չէ՝ զանոնք բաժնել իրարմէ։

Իր դասաւանդած բոլոր նիւթերը պէտք է գոհացում տային ազգային եկեղեցական տեսակէտէ զգացուած պէտքի մը, և որոշ կը դառնար իր տեսակէտը այդ գոյսին շուրջ՝ այսպէս. «Պատմութիւնը — գրականութեամբ և մատենագրութեամբ — որ Հայ մտքին ընտարոյս նախադրուումներէն մին եղած է, — կրօնքին հետ գրեթէ զուգահեռաբար մշակուած տարրն է. ազգային գի-

տակցութեան ամենէն շեշտուած վիճակներէն մին եղած է Հայ ցեղին սէրը՝ դէպի պատմութիւն, մանաւանդ իր կեանքին պատմութիւնը. չէ ուզած ան երբեք մոռնալ ոչ իր փառքի կարճ օրերը՝ ոչ ալ իր վշտին երկար տարիները, ու կապած է իր ներկան և ապագան անցեալին։

Այս պատճառաւ իր յիշատակները արձանագրելով չէ անցած ան իր տարեգրութեանց մէջ, այլ միշտ խորհուրդ մը՝ մանաւանդ յոյս ու ակնկալութիւն հիւսած է ան իր պատմութեան էջերուն վրայ։ Ան չէ կրցած փրթիլ անցեալէն, իր պատմութիւնը մերթ բողբոջ անվերջ ճիւղ մը եղած է մարդկային անիրաւութեանց դէմ արձակուած, և մերթ յոյսին անմեռ երգը՝ իր ապագայի երազէն ոգևորուած. եթէ երբեմն մեր պատմութիւնները կը մեղանչեն ժամանակագրական ճշգրտութեանց դէմ, պատճառը ոչ թէ այն է որ կ'ուզեն խաբել, այլ այն՝ որ իրենք կը խաբուին իրենց ցաւէն կամ յոյսէն։ Յեղին այս ոգիին վրայ պէտք է լարուի ազգային ոգևորութեան ամէն շարժում. խանդավառուելու համար ցեղին խտալով՝ պէտք է որ ճանչնանք ոչ միայն մեր պատմութեան մեծ գէմքերն ու դէպքերը, այլ նաև անոր դարաւոր ձգտումները, որոնք ցեղին սեւեռումն են դէպի իր ապագան։ Պատմութիւնը ցեղին ոգիին երկարաձգումն էր դարբնու ընդմէջէն. կը ճանչնար զայն իր հինգ մատներուն պէս, անուշով, գործերով. ու չէր բաւականանար այսքանով. իւրաքանչիւր մատենագիր կ'անցնէր «անձնական քննութեան բովբոջէն. իր հմտութիւնը մեր անցեալին բանասիրութեան» վար չէր մնար ուէ կարող բանասէրի մը մասնագիտութենէն. «պատմութեան պատուհանէն» չէր որ կը ճանչնար մեր անցեալը։

Պատմութեան, մատենագրութեան դասերուն մէջ՝ կը բռնէր մեր ժողովուրդի հոգիին զիծը. այդ ոգին՝ մերթ զիւցադնական մարտնչութեան կրակն էր վառել անոր ծոցը, մերթ՝ քաղաքական գահավէժ դէպքերու դասաւորումով խաղաղ, համակերպումի քաղաքականութիւնը թնկարդներ։ Սեր կը խօսէր իր մտածումը կը սեւեռուէր Ազգին և Եկեղեցիին մերթ յուսադրելի, մերթ տրտմախառն տեսիլքներուն։ Ու պէտք էր զինքը տեսնել՝ հասկնալու համար իր հոգին։

Տարբեր չէր նաև գրաքարի դասականությունը իր ըմբռնումը. այդ դասին ուսումը անհրաժեշտ կը նկատէր ազգային վարժարաններէն ներս ալ, ճազգային, կըրօնական, լեզուական և պատճառներով. գրաքարը ազգային դարաւոր ոգիին կնիքը կրող ժառանգութիւնն էր և պահարանը տոհմային պատմութեան. մեր գրական եւ ռեկոյթներուն՝ անպակաս էր ան, իր թելադրութեամբ և իր սրբագրութեամբ. մեր գրաքար շարադրութիւնները ինք կը սըրբագրէր, երբեմն՝ ինք կը գրէր՝ և կը ստիպէր որ ընդօրինակենք, իբրև լաւագոյն միջոց տիրանալու այդ լեզուին. ինք ոչ միայն կը թարգմանէր այդ լեզուին, այլ նաև գրած է ոտանաւորներ, որոնց մէջ իր ոճը երանգներ կը խտացնէ, Բագրատունիին, Հիւրմիւզէն, Ալիշանէն:

Պակաս չէր նաև իր համարումը աշխարհագրորդի նկատմամբ, որ սիր առողջ կազմութեամբ, ոչորուն դարձուածքներով, կենդանի գնացքով վար չէր ֆնար գրաքարէն. ու գիտենք թէ ինչպիսի վարպետութեամբ կը բանէր անոր վրայ և կ'ուսուցանէր զայն:

Աստուածաբանութիւնը իրեն համար «հասարակ պաշտպանութեան գիտութիւնն էր, ժամանակի ընթացքին մէջ՝ մարդկային մտքին անոր հանդէպ կազմած աւարկութիւններուն գէժ»։ չէր ասխարհքը աստուածաբանական բանաձևներու մէջ մխրճուելէ, քննական ոգիով մը որ ամէն ինչ բանայնականութեան բովանդէս կ'անցնէ: որովհետեւ այս ուղղութեամբ խորացման մէջ՝ զգիծէն դուրս» ելլելու վտանգը կը մատնանըչէր: Պատմական աստուածաբանութիւնն էր որ մասնականը զինք կը հետաքրքրէր:

Ուսուցիչ գիծը ամանաւոր գիտ մը ըլլալէ աւելի՝ համադրական գիծ մըն էր իր մէջ. իր բոլոր կարողութիւնները հոն կ'երթան, ինչպէս անկէ կը սնանին. դժուար չէ իր բոլոր գործունէութիւնը տեսնել այդ լոյսին մէջէն. և ասկէ է իր խորին կ'հեղինակութիւնը մեծերուն և փոքրերուն խօսելու: Գիծ լինող, ահօս բացող ուսուցիչ մըն էր. երբ դասարան կը մտնէիր, կը միանալի դասարանի մթնոլորտին՝ զոր Սըրբազանի անձը լեցնող էր. այդ տաք մըթնոլորտը քեզ կ'առնէր իր գգուններին մէջ, ու բարի հօր մը քաջալերող նայուածքին

տակ, կ'զգայիր մօտիկութիւն մը որ քեզ կը կապէր Սրբազանին: Դասարանի շրջանակէն ներս՝ իր խանդավառանքն ու գուրգուրանքը կը բաշխէր իր աշակերտներուն, բոլորովին հայրական համակրութեամբ մը. իւրաքանչիւրի նախասիրութիւններուն եւ ձգտումներուն մէջ կը տեսնէր անցեալի մեծ եկեղեցականներու հոգիէն մասնակի մը գէթ, և անոնց հանդէպ ունեցած իր անսահման սիրոյն խողովակով կը կապուէր նաև իր աշակերտներուն:

Հասարակ ունէր անոնց անձին և կարելիութեան վրայ. իր քով կը պահէր զանոնք, իր ազատ պահերուն կ'ուզէր աւանդմով շրջապատուի, իր մտքին և սրտին ոգևորութիւնը տալու անոնց: իր և աշակերտներու յարաբերութեան շրջանակը այն պարտէզն էր ուր բարի կամեցողութեան և սիրոյ սերմեր կ'աճէին. ուսուցիչ մը մեծութիւնը՝ մտաւոր կապէ մը աւելի բարոյական կապ մը ստեղծելէն է. դասարանը այն մթնոլորտն էր ուր կը մեծնար բարեկամութեան ծաղիկը. ինք, իբրև հայր՝ կը գեղեցկացնէր այդ սիրոյ բուրաստանը իր շունչով և անձով:

Շատ քիչ կը բարկանար. աղնուական ծանրութիւն մը կար իր վրայ՝ ինչպէս իր մտածումին, խօսքին, քալուածքին՝ նոյնպէս դասականութեան մէջ. ոչ մէկ խիստ և ծանր որակում. եթէ պարագան ըստիպէր, զսպուած յանդիմանութեամբ մը՝ իր խոշոր աչքերը՝ որոնք միշտ տետրակի մը կամ գիրքի մը մէջ մխրճուած կ'ըլլային, վեր կ'առնէր և լուռ, վրադ կը սեւեռէր. խորտակուած էիր արդէն այդ նայուածքին ծանրութեան տակ. երբ չ'ստանար ակնկալուած պատասխանի մը լրջութիւնը, նեղարարութեան թիթիկ մայ մը կը ծածկէր իր նայուածքին յստակութիւնը և կտրուկ՝ «անցնիմք» (enfin) կ'ըսէր:

Աններող էր միայն պարտականութեանց հանդէպ ցոյց տրուած գաղղ վերաբերմունքին. ամենէն պղտիկ անտարբերութիւնն իսկ կը վիրաւորէր զինք. «նորէն» չէք սերտած, նորէն նստաք և ժամավաճառ եղաք. բայց երբ զգար թէ յաճախ մեր լեզուները կը բռնուին իր անձէն հոսող պատկառանքին, կը զուարթանար: Ուրիշ անգամ, անուշ բերկրանք մը կը զգար տրուած գոհացուցիչ պատասխանէն ու

կ'ըսէր «ապրիք, այսօր դասը պատրաստուած է»:

Յաճախ երբ մեր մէջ կը կազմուէր նիւթի մը յոտակ ըմբռնումը՝ որ թե կուտար մեր լեզուին և ոգևորուած անձնական տեսութիւններ կ'ընէինք, միամիտ և քաղաքական, ներքնապէս կը հրճուէր, կարեւորութիւն մը տեսնելով անոնց մէջը, բայց միւս կողմէն, նուրբ քմծիծաղով մը կ'ըսէր. «վէր ալլահըմ վէր . . . »:

Անուշ փառասիրութիւն մը ունէր՝ ուսուցչութեան մէջ ալ Դուրեանին նըման նկուլ:

Բայց ինչ որ մեզ աւելի կը տպաւորէր՝ դասին տքնալան պատրաստութիւնն էր. դասարան կուգար միշտ պատրաստուած: Նախապէս սխալմամբ կանոնաւորութեամբ կը կարգար, կը գրէր, կը թարգմանէր գրասիր վերաբերեալ ամէն նիւթ. և զայն պեղելէ, անոր բոլորտիքը դառնալէ, ամէն կողմ դարձնելէ, գրելիք կամ ըսելիք նիւթին կարելի պարունակութեան տիրանալէ յետոյ էր որ կ'աւանդէր զայն մեզի:

Ինչ որ յաջողութեամբ յղացած և յարատւութեամբ ժողոված ու լեցուցած էր իր մտքի և սրտի սափորներուն մէջ, կը բաշխէր մեզի անվերապահ վստահութեամբ. չէինք հասներ մենք իր գրաւոր դասերը ընդօրինակելու:

Կը քալէր դասանիւթին մէջէն տիրական և հեղինակաւոր, անոր ծալքերը կը բանար մեզի, կը տարածուէր անոր մէջ. ընդլայնումի մեծ ձիւրք ունէր՝ առանց խեղդելու մայր գաղափարը. իր ընթերցումներէն, տեսութիւններէն, կը հանէր համարումի տարրեր, այսինքն՝ անոնց մէջ պարունակած ամբողջ լոյսը, ջերմութիւնը. իր առարկան կը կապէր այն բոլոր պարագաներուն որոնք փնտռուած արդիւններու կը տանին միտքը. կը յորդէր յաճախ, և ամէն աշակերտ իր բաժակով կը լեցուէր անկէ:

Ուսուցումը՝ ուսումնասիրութեամբ կատարելու սկզբունքը կը պաշտպանէր. երբ իրեն դիմում կ'ըլլար որ լաւագոյն աշակերտներուն պատեհութիւն ընծայէ բարձրագոյն կրթութեան մը բարիքներէն օգտուելու, արգար՝ ինքնաբաւ գոհունակութեամբ մը կ'ըսէր խնդալով. «մենք համալսարաններու մէջ չլինուեցանք, նստէք,

աշխատեցէք, գրասեղանի կեանքը սիրեցէք, ճոխ մատենադարան մը ունի՛ք, օգտուեցէք անկէ, ինչ դիրք որ պէտք ըլլայ այդ ուղղութեամբ» եւ բերել կուտամ:

Դրասեղանի աշխատանքի բնագրական սէր ունէր, տեսածի մը կ'ըրք. «եթէ չգրեմ, չկարգամ» կը մոռնիմ կ'ըսէր. և կարգաւով մեռաւ

Իր դասաւանդութիւնները եղան միշտ տպաւորիչ, թէ իբրեւ խորք և թէ իբրեւ ձև, այսինքն իբր իմաստ և արտայայտութիւն, առողջ սկզբունքներու մատուցումով:

Կոչումով ուսուցիչ՝ բայց չունէր անոր մասնագիտական պատրաստութեան վրայ ընթացիկ նախապաշարում մը: Կրթական ծրագիրներու և մեթոտներու վրայ ձուլուած միտք մը չէր, չոր ու ցամաք, և միակողմանի, ինչպէս են ընդհանրապէս մասնագէտ ուսուցիչները, այլ բազմակողմանի ձիրքերով եւ հմտութեամբ խորունկցած միտք մըն էր. ոչ մեթոտի մարդը այլ գործնական հանճարի. ատոր համար մանկավարժութեան չէր հաւատած, այսինքն չափաւոր, ձևուած կրթական բանաձևերուն. «կրթական և գաղափարական գործի մէջ, կ'ըսէր, գրութենէն, մեթոտէն աւելի» սիրտն ու կամքը կրնան արդիւնաւորելու:

Ամէնուս զգացումին մէջ պատուական ուսուցչի յիշատակն է որ թողած է, իր անձին՝ անուշին հմայքով և մեծ արժանիքներով. միշտ բարձր պիտի մնայ մեր մտածումին մէջ իր յիշատակը:

Եթէ արուեստագէտը կ'ապրի չափով մը իր գործին մէջ, և եթէ արուեստի գործին մէջ կայ մասնիկ մը գէթ, ճառագայթ մը՝ արուեստագէտին լոյսէն, ինքն ալ, Սրբազանը՝ մեր կեանքի արուեստին՝ արուեստագէտը՝ աւելի ընդարձակ չափով մը պիտի ապրի մեր մէջ. ու այսօր մանաւանդ՝ երբ իր բաժանումին կսկիծը մեր սիրտերը աւելի մօտէն իրարու կը կապէ խանդաղատանքի և հիացումի օծութեանը մէջ. մեր ամէնուն սրտին ու հոգիին մէջ, քու շունչդ, քու հոգիդ, Սրբազան շա՛ր, և պատուական ուսուցիչ, կը պահէ ու պիտի պահէ անփոխարինելի եւ անմոռանալի յիշատակներու երանութիւնը. «զքոյս ի քոյոց քեզ»:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ